

İSLAM COĞRAFYACILARININ BİZANS DÖNEMİ İSTANBUL'U VE AYASOFYA'SINA DAİR İZLENİMLERİ

Dr. Öğr. Üye. Abdullah BALCIOĞULLARI*

ÖZ

Kurulduğu günden günümüze kadar Dünya'nın en güzel ve etkili şehri olan İstanbul, her zaman insanların ilgisini çekmiştir. Roma İmparatorluğu'nun başkenti olduğu günden bugüne kadar hep güzelliğiyle anılmıştır. Gerek konumu, iklimi, doğal limanları ve pek çok özelliği ile tarih boyunca pek çok seyyah ve coğrafyacı eserinde İstanbul'la ilgili bilgilere yer vermiştir. Üç imparatorluğa başkentlik etmiş olan İstanbul, Doğu Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarının en zengin şehri olmasını da sağlamıştır. Bu çalışmanın amacı İslam coğrafyacılarının Bizans dönemi İstanbul'una dair izlenimlerini ortaya koymaktır. Bu amacı gerçekleştirmek amacıyla 10 ile 14. yüzyıllar arasında yazılmış olan Arapça eserler incelenmiştir. İslam coğrafyacı ve seyyahların eserlerinde surlar ve Ayasofya ayrıca önemli yer tutmaktadır. Araştırmanın sonucunda İstanbul surları, kapıları, hipodrom, Ayasofya Kilisesi ve çevresine dair verilere ulaşılmıştır. İstanbul surları oldukça karmaşıktır ve her dönem bakımdan geçirilmiştir. İstanbul denince akla gelen bir diğer Bizans dönemi eseri de Ayasofya Kilisesi'dir. I. Konstantin'in Hıristiyanlığı kabulünden sonra İstanbul'un sadece siyasi bir merkez olarak değil, aynı zamanda dini bir merkez olmuştur. Dünya'nın ilk katedrali olarak kabul edilen Ayasofya tarih boyunca çeşitli olaylara şahitlik etmiştir. Bizans döneminde Ayasofya'nın sadece dini bir merkez olmayıp, siyasi ve toplumsal bir merkez olduğu anlaşılmıştır. Bununla beraber Ayasofya ve Hipodromda kutlanan bayramlar, kutlama hazırlıkları, keşiş imparator ve manastırlarla ilgili çarpıcı sonuçlar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam coğrafyacılar, Aya Sofya, Bizans, İstanbul

IMPRESSIONS OF ISLAMIC GEOGRAPHERS ON ISTANBUL AND HAGIA SOFIA IN BYZANTINE PERIOD ABSTRACT

Istanbul, which is the most beautiful and influential city in the world since its establishment, has always attracted the attention of people. The capital of the Roman Empire has always been mentioned by beauty. Many travelers and geographers throughout history have gave information about Istanbul with its location, climate, natural harbors and many features. Istanbul where the capital of three empires, East Rome, Byzantine and the Ottoman Empire was the richest city. The aim of this study is to reveal the impressions of Islamic geographers about Istanbul in Byzantine period. In order to realize this aim were examined Arabic works written between 10th and 14th centuries. The walls and the Hagia Sophia also occupy an important place in the works of Islamic geographers and travelers. As a result of the research, data on the Istanbul walls, gates, hippodrome, Hagia Sophia and the surrounding area were reached. The walls of Istanbul are very complex and have been maintained every period. Another building belonging to the Byzantine period is Hagia Sophia. After Constantine's adoption of Christianity, Istanbul became not only a political center but also a religious center. The Hagia Sophia, which was accepted as the first cathedral of the world, witnessed various events throughout history. However, there are striking results about festivals celebrated in Hagia Sophia and Hippodrome, celebration preparations, monk emperors and monasteries.

Keywords: Islamic geographers, Hagia Sophia, Byzantine, Istanbul

* Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, abalci@cu.edu.tr,
ORCID NO: 0000- 0002-5462-5968

Giriş

Asya ve Avrupa arasında geçiş yolu üzerinde bulunan İstanbul, Paleolitik, Neolitik ve Tunç çağlarından beri çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Dünyanın en eski en önemli şehirlerinden biridir. İstanbul, tartışılmaz konumu, zengin tarihi ve kültürü gibi sayılamayacak çok özelliklere sahiptir. Sırasıyla Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarına başkentlik yapmıştır. Halifeliğin Osmanlı İmparatorluğu'na geçmesiyle de İslam'ın merkezi olmuştur.

Roma İmparatoru Konstantin, ilk bakışta fark edilen güzelliği ve eşsiz konumundan dolayı bilinçli olarak burayı başkent olarak seçmiştir. Latince Nova Roma (Yeni Roma) olarak adlandırılan bu şehir, imparatorluğun doğu ve batı olarak parçalanmasından önce 330 yılında Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti olarak ilan edilir ve ordu, senato, hazine gibi bütün önemli kurumlar buraya taşınır (Kayaalp, 2010). Antik Roma şehri gibi 7 tepeli olması ve şehrin silüetinin kartala (Roma'nın simgesi) benzemesi de buranın seçilmesinde rol oynamıştır.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı, 10. ve 14. yüzyıllar arasındaki dönemde İslam coğrafyacılarının yazmış olduğu coğrafya kitapları ve seyahatnamelerinin incelenmesiyle Bizans dönemi İstanbul'u ve Ayasofya'sına dair Müslüman coğrafyacıların izlenimlerini ortaya koymaktır. Bu amaçla 10. yüzyıl ile 14. yüzyıllar arasında yazılmış Arapça seyahatnameler ve coğrafya kitapları incelenmiş ve İstanbul'la ilgili bilgilerin bulunduğu ilgili kısımları alıntılanmıştır. Sonuçta on bir adet seyahatname ve coğrafya kitabından faydalanılmıştır. Böylece İstanbul'un Bizans dönemindeki durumu farklı kaynaklardan faydalanarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmayı gerçekleştirmek amacıyla 10. yüzyıl ile 14. yüzyıllar arasında Arapça el yazması seyahatnamelerin tıpkıbasımlarına/fotoğraflarına ulaşılmış ve bunların içinden İstanbul'la ilgili olan kısımları seçilerek o dönem İstanbul'u ve Ayasofya'sı ile ilgili bilgiler bir araya getirilmiştir. Bu bilgilerden bazıları doğrudan aktarma şeklinde verilmiştir.

Bu çalışmanın yöntemi geçmişte var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi ve tanımlamayı amaçladığından tarama modeli araştırma yaklaşımıdır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e (2008) göre; doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Nitel araştırmada doğrudan gözlem ve görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda veya araştırmanın geçerliliğini arttırmak amacıyla, görüşme ve gözlem yöntemlerinin yanı sıra, çalışılan araştırma problemiyle ilişkili yazılı ve görsel materyal ve malzemeler de araştırmaya dâhil edilebilir.

Bu çalışma İstanbul'un Bizans döneminden günümüze kadar ulaşan önemli iki eserini konu edinmiştir. Bunlar İstanbul'u saldırılardan korumak amacıyla yapılmış olan çeşitli değişim ve tamiratlarla günümüze kadar ulaşmış bulunan İstanbul surları ile Ayasofya'dır. Bizans öncesine kadar uzanan İstanbul surları ile Doğu Roma Hıristiyanlığının patrikhanesi olarak oldukça önemli bir yapı olan Ayasofya ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalara bakıldığında genel olarak Bizans ve Batı

kaynaklarından faydalanılmıştır. Bu çalışmada doğu kaynaklarının incelenmesiyle İstanbul ve Ayasofya ile ilgili bilgilere İslam coğrafyacılarının bakış açısı ortay konmuştur. Bu yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

İstanbul surları 5. yüzyıldan itibaren yapılmaya başlanmıştır. Konumu itibariyle yüzyıllardır büyük öneme sahip olduğu için tarih boyunca çeşitli saldırılara uğramış ve bu saldırılardan şehri korumak için çeşitli dönemlerde İstanbul'u çevreleyen surlar yapılmıştır. Surlar, şehir kurulduğundan beri şehrin savunmasının sağlarken, aynı zamanda şehrin sınırlarını belirlemiştir. İstanbul'un etrafını çeviren surlar şehrin gelişimine bağlı olarak zamanla genişletilmiştir. Zamanla ihtiyaçtan dolayı yeni kapılar ve burçlar eklenmiştir. İstanbul Surları, İstanbul'un çevresinde bulunan, Doğu Roma zamanında yapılmış şehir duvarlarıdır.

Çalışmanın diğer ayağını oluşturan Ayasofya, Bizans İmparatorluğu'nun en büyük kilisesi vasfına sahiptir. Günümüzde Ayasofya Müzesi olarak tüm dünyadan ziyaretçilerin dikkatini çeken bina İstanbul'da korunabilmiş en erken tarihli Bizans dönemi eseri olmasından dolayı önemlidir. Bina ilk yapıldığından günümüze kadar zengin süslemeleri ve alışılmamış büyüklükteki iç boyutu, özellikle de yüksek ve geniş kubbesi tüm ziyaretçilerini şaşırtmaya devam etmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu'nun İstanbul'da inşa ettiği en büyük kilise olup aynı yerde çeşitli nedenlerden dolayı zarar gören bina üç defa inşa edilmiştir. İlk yapıldığı zaman Megale Ekklesia (Büyük Kilise) olarak adlandırılmıştır. 5. yüzyıldan itibaren ise Ayasofya (Kutsal Bilgelik= *Agía Sofía*) olarak tanımlanmıştır (Erdoğan, 2012). Birinci kilise, İmparator Konstantios (337-361) tarafından 360 yılında yapılmıştır. 380-440 yılları arasında yaşamış olan Kilise tarihi yazarı Sokrates, Ayasofya'nın ilk yapısının 337-361 tarihleri arasında tahtta olan İmparator Konstantios tarafından yaptırıldığını aktarmaktadır (Dirimtekin, F. 1956). Günümüzdeki yapı Bizans İmparatoru I. Justinianus tarafından, 532-537 yılları arasında İstanbul'un eski şehir merkezine inşa ettirilmiş bazilika plânlı bir patrik katedrali olup 1453 yılında İstanbul'un Osmanlılar tarafından alınmasından sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından camiye dönüştürülmüştür. 1935 yılından beri ise müze olarak hizmet vermektedir.

IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul Latinler tarafından 1204- 1261 yılları arasında işgal edilmiş, bu dönemde gerek kent, gerekse Ayasofya yağmalanmıştır. 1261 yılında Doğu Roma kenti tekrar ele geçirdiğinde, Ayasofya'nın oldukça harap durumda olduğu bilinmektedir. Osmanlıların İstanbul'u 1453'te fethetmelerinden sonra Ayasofya, Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) tarafından camiye çevrilmiştir. Fetihden sonra binada bazı değişikliklere gidilmiştir. Yapı Osmanlı döneminde ilaveleri ile birlikte cami olarak varlığını sürdürmüştür. Yapıldığı tarihten itibaren depremlerden zarar gören yapıyı güçlendirmek amacıyla, hem Bizans, hem de Osmanlı zamanında payandalar yapılmıştır. Osmanlılar tarafından eklenen minareler ise aynı zamanda binayı destekleyici payanda görevi görmektedir.

İstanbul Surları ve Kapıları

Günümüz surları Tarihi Yarımada'yı çevreleyen surlardır. Bu surlar Haliç Surları, kara surları ve Marmara surları olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir. Birçok bölümünün günümüze ulaştığı Kara Surları Haliç'ten, Marmara Denizi'ne kadar uzanmaktadır. Bu surlar şehrin gelişimine paralel olarak zamanla batıya doğru

taşınmıştır. Surlar iç ve dış olmak üzere iki sıra halindedir. Kara surları aslında üç bölümden oluşmaktadır: bunlar sırasıyla hendek, dış ve iç surdur. Surların en dışında olan ve düşman saldırıları sırasında suyla doldurulan hendekler bugün toprakla dolduğu için ortadan kalkmıştır. Kara surları tarafındaki burçlar boydan boya uzanan sur duvarlarında sura bitişik bir halde ve çoğunlukla kare şeklindedir. İç surlarla dış surlar arasında kapı ve merdiven bulunur. Marmara Denizi kıyısındaki surlar, kıyının kıvrımlarını izler ve tek sıralıdır. Marmara Denizi'nden gelebilecek tehlikelere karşı yapılmıştır ve surların yüksekliği 12-15 metre arasındadır. Bu surlar yine genel olarak kare planlı kulelerle desteklenmiştir. Bu surlarda askeri amaç için kullanılmayan küçük kapılar vardır. Haliç tarafında bulunan ve günümüze kadar ulaşmayan surlar, Haliç boyunca kıyıya paralel bir şekilde tek sıralı uzanmaktadır. Müslüman coğrafyacıların eserlerinde İstanbul surlarının *"ihtişamlı ve çok karmaşık"* bir yapıda olduğu belirtilmektedir. İstanbul surları, geçmişi boyunca sayısız eklemeler ve yenilemelerle, şimdiye kadar yapılmış en büyük ve en karmaşık şehir savunma sistemlerinden biridir. İstanbul'u ziyaret eden veya eserlerinde İstanbul'la ilgili bilgiler veren Müslüman seyyah ve coğrafyacılar Roma askeri ve şehir mühendisliğinin bir örneği olan İstanbul surlarını *"muazzam"* kelimesiyle tanımlamıştır. El Zuhri (s.81) İstanbul'un etrafında surları *"mühendislik harikası dünyada eşi benzeri olmayan surlar"* ifadesiyle tanımlamıştır. Bu surların belki de klasik ortaçağ surlarından en büyük farkı, sağlamlıkla beraber estetik kaygılarla inşa edilmiş olmasıdır El Zuhri'ye göre şehrin etrafındaki surlar yedi sıra halindedir. Bu surların her biri bir öncekinden biraz daha yüksektir. Surlarda bulunan burçlar da birbiriyle bağlantılıdır (El Zuhri s.81). Kazvini ise eserinde İstanbul'un surlarını bir labirent çizimiyle beraber anlatmıştır. Surlar o kadar karmaşıktır ki, şehrin merkezinden çıkmaya çalışan biri bu surlarda dolanıp durur, çıkış kapısını bulamaz. Çıkması neredeyse mümkün değildir. Tüm yapı içerisinde en sağlam ve güçlü kısım kara tarafındaki surlardır. Burası, dıştan içe doğru önde 1 sıra küçük ve arkada 1 sıra büyük olmak üzere 2 sıra sur oluşmaktadır. İlk sıra surun önünde derin ve geniş hendekler vardır. 8 metre derinliğinde 20 metre genişliğinde olan hendekler, İstanbul kuşatıldığı zamanlar suyla dolduruluyordu (Kazvini s. 604). İbn Hurdazbih eserinde kara tarafındaki surların yüksekliğinin 21 zira¹, deniz tarafında bulunan kısa surların yüksekliği ise 10 zira, kalınlığı da beş zira olduğunu ifade etmiştir (İbn Hurdazbih s.103-104). Bu iki surun arasındaki boşluk yaklaşık elli ziradır ve burada bir de hendek bulunmaktadır (İdrisi s. 801, Yakut el Hamavi c.IV, s. 347, Makdisi (s.375).Kara surlarının bu kadar karmaşık olmasının nedeni, saldırıların en fazla buradan gelmiş olmasıdır. Bu yüzden İstanbullular için buranın savunması daha önemliydi

Surların En Görkemli Kapısı: Altın Kapı

İstanbul sur kapılarının sayısı hakkında birçok kaynakta farklı görüşler bulunmaktadır. Bu sayıların çoğu birbirinden farklıdır. Bunun da nedeni, surların var olduğu günden beri sürekli bazı kapıların iptal edilip, yerlerine yenilerinin açılmış olmasıdır. Konstantinopolis'in başkent olduğu günden, Osmanlıların fethine kadar

¹ Türkçe'deki arşın, Arapça'sı zirâ'dır. Bir kolun dirseğinden orta parmak ucuna kadar uzunluk ölçüsü. zirâ isim ve uzunlukları, zaman ve mekâna göre çeşitlilik göstermektedir. Günümüzde metrik sistemde karşılığını tam olarak söylemek zordur, fakat ortalama 60-70 cm arasındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/arsin>

İstanbul'un kapıları geceleri kapatılmış, gündüzleri açılmıştır. Surlarda kapılar ikiye ayrılıyordu: halkın girip çıktığı kapılar ve kuşatma sırasında askerlerin sura yayılmak için kullandığı askeri kapılar. Birinciler, barış zamanında halkın girip çıktığı şehir kapılarıydı; ikinciler dışarı geçit vermeyen, kuşatma sırasında askerlerin sura yayılmak için kullandığı kapılardı. Bugün çok harap durumdaki Marmara surlarındaki kapıların çoğu ya mevcut değildir, ya da örülmüştür. Günümüzde kara surlarının toplam 11 kapısı vardır. Bu kapılardan bazıları Bizans döneminden kalmayken bazılarını Osmanlı açmıştır.

İstanbul surlarında bulunan kapılar içerisinde en görkemlisi Altın Kapı'dır. Edirne yönünden gelen ana cadde bu kapıdan geçer ve Mese adıyla şehrin içinden Ayasofya ve kraliyet sarayına uzanırdı. Günümüzde mezarlık içinde otların arasında kalmıştır. Tamamen Marmara Adası mermeriyle kaplı, iki kuleli, üç geçişli olan bu kapı İstanbul surlarının en gösterişli kapısıdır. Bizans'ta zafer kazanan imparator ve komutanlar şehre bu kapıdan girerlerdi. Altın Kapı olarak adlandırılmasının nedeni kapının kanatlarının Bizans döneminde gerçekten de altın yıldızlarla bezeli olmasındandır. İbn Hurdazbih Al Masalik ve Memalik isimli eserinde İstanbul'un çevreleyen surlarda kapı sayısının çok olduğu bölümün surların güneyinde ve sayılarının da yüz civarında olduğunu belirtmiştir. Bu kapılar içerisinde en önemlisi "Altın Kapı'dır" (İbn Hurdazbih s.103-104). Aslında demirden yapılmıştır fakat altın bezemeli olduğu için bu ismi almıştır (İdrisi s. 801; El Hımyeri s. 503). İdrisi ise surlarda bulunan Altın Kapı için "*Yeryüzünde bu güzellikte başka bir kapı yoktur*" ifadesini kullanmaktadır (İdrisi s. 801). Şehrin etrafı kalın surlarla çevrilidir ve 21 zira kalınlığındaki bu surlarda şehre giriş ve çıkışı sağlayan 100 civarında kapısı bulunmaktadır (Yakut el Hamavi c. IV, s. 347).

Ayasofya

Ayasofya Doğu Roma İmparatorluğu boyunca hükümdarların taç giydiği, başkentin en büyük kilisesi olarak katedral işlevi görmüştür. Ayasofya, Bizans dönemi boyunca dikkat çekici bir merkez yapı olmasının yanı sıra pek çok tarihi olayın da yaşandığı bir yer olma özelliğindedir. Ayasofya'nın mermer kaplı duvarları dışında kalan yüzeyler birbirinden güzel mozaiklerle süslenmiştir. Mozaiklerde altın, gümüş, cam, pişmiş toprak ve renkli taşlardan oluşan çeşitli malzemeler kullanılmıştır. Doğu Roma Döneminde Ayasofya İmparatorluk Kilisesi olduğu için İmparatorların taç giyme törenlerinin yapıldığı binaydı. Bu yer Ayasofya'daki ana mekânın sağında yer alan, renkli taşlardan yuvarlak ve geçmeli desenli yer döşemesinin bulunduğu mekân Doğu Roma İmparatorlarının taç giydiği bölümdür.

Bizans döneminde Ayasofya, "kutsal emanetlerin" saklandığı, Doğu Roma İmparatorluğu imparatorlarının taç giydiği, Bizans İmparatorluğu'nun ana kilisesi ve başkentin en büyük kilisesi olarak işlevi vardı. İslam coğrafyacı ve seyyahların incelediği ve hakkında bilgiler verdiği kilise İmparator Justinianos tarafından 537 yılında törenle ibadete açılmış olanıdır. İncelenen eserlerden anlaşıldığına göre Müslüman seyyah ve coğrafyacılar yapının hem mimari, hem de beşeri özelliklerini ayrıntılı bir şekilde ele almışlardır. Arapça coğrafya kitapları ve seyahatnamelerde Ayasofya için "*İmparator'un Kilisesi, İmparatorun Muazzam Kilisesi, Büyük Kilise ve Ayasofya Kilisesi*" gibi tanımlamalar kullanılmıştır. Ayasofya aslında bir komplekstir. Ayasofya

Kilisesi ile imparatorun sarayı arasında doğrudan bağlantı bulunmaktadır ve meydanın hemen yanında Senato Binası vardır. Ayrıca Ayasofya Kilisesi'nden din adamlarının sarayına bağlantısı vardır. Kilise'nin güney ucunda Hipodrom başlamaktadır. İbn Batuta'nın anlattıklarından anlaşıldığına göre Ayasofya etrafı surlarla çevrili şehir gibidir. Kendine ait bir su kanalı, Attarlar Çarşısı ve Yargıçlar-Katipler Çarşısı bulunmaktadır. Ayasofya günün her saatinde oldukça kalabalıktır. Burası gün içerisinde dua veya ibadet etmeye gelen insanlarla dolup taşmaktadır. Ayasofya, hem sıradan vatandaşların hem de devlet erkânından kişilerin buluşma noktasıdır. İbn Rusta Ayasofya'nın konumunu ve özelliklerini şu ifadeleri anlatmaktadır:

“İmparatorun sarayı ve Büyük Kilise şehrin tam merkezinde Bezerun (Hipodrom) adı verilen geniş bir meydana yer almaktadır. Önemli günlerde insanlar ve patrikler bu meydana toplanırlar ve imparator da sarayından teşrif eder. Bu meydana Heykeller Sarayı adı verilen bir bina bulunmaktadır. Burada bronzdan yapılmış at, insan, canavar, aslan ve benzeri varlıklara ait heykeller mevcuttur. Bu meydanın batısına doğru ilerlediğimizde Altın Kapı'ya ulaşılmaktadır (İbn Rusta, s. 130).”

Ayasofya ihtişamıyla dönemin İstanbul'unda en dikkat binasıdır. Kilisenin kapıları, tavan ve duvarları altın, gümüş, yakut ve incilerle süslüdür. Kilisede İmparatorun ayinlere katıldığı loca ise ayrıca özenlidir, inci ve yakutlarla süslüdür. Aynı zamanda locanın sütunları da yakut ve incilerle süslenmiştir. Ayrıca sunak kapısının girişinde oyma ve kabartmalarla süslü dört adet tek parça mermerden sütun vardır. Ayasofya'nın kapıları ve mozaikleri binanın en ilgi çekici bölümleridir. Bu kapılar ve Ayasofya'nın içindeki mozaiklerinin güzelliğini anlatmak için kelimeler yetersiz kalmaktadır (Ebi Ubeyd El Bekri s. 474; İbn Rusta s. 123, Makdisi s.375 ve İdrisi s. 801). Bu güzellikleri ayrıntılı bir şekilde anlatanlardan biri de Kazvini'dir (s.604). Eserinde Ayasofya'yı şu şekilde tasvir etmiştir;

“Büyük Kilise sarayın çok yakınında yer almaktadır. Bu kilisenin kubbesi altın süslemelidir ve on tane kapısının altısı altından dördü de gümüştedir. Kilisede imparatorun ibadet etmesi için ayrılan bölüm de dörde dört zira büyüklüğünde gümüş ve yakutlarla süslenmiştir. Keşişlere ayrılan bölüm ise öd ağacından parçalarla kaplıdır. Kilisenin bütün duvarları ve tavanları altın ve gümüşlerle kaplıdır. Kilisenin içinde 12 adet sütun vardır Bu sütunların her birinin üzerinde de insan, melek, at, tavus, fil ve deve gibi heykeller bulunmaktadır. (Kazvini s.604).”

Kilise, İmparatorluk sarayı, hipodrom ile bir bütün oluşturmaktadır. Ayasofya'nın hemen yanında bulunan avlusu, bahçesi, patrik odaları ve manastırları ile birlikte ele alınmıştır. Kilise, İstanbul'un merkezindeki Hipodrom'da yer almaktadır. Bizans döneminde törenlerde Hipodrom ve Ayasofya iç içe geçmiştir. Günümüzde Sultanahmet Meydanı, Osmanlılar zamanında ise “At Meydanı”, Roma ve Bizanslılar zamanında “Hipodrom” adı verilen bu meydan Arapça eserlerde telaffuz farkından dolayı Bezerun veya Bederun olarak geçmektedir. Bu meydan üç imparatorluk döneminde de şehir merkezi olarak görülmüş ve en görkemli eserler bu bölgeye inşa edilmiştir. Meydan günümüzde İstanbul'un en önemli turistik merkezidir. Bizans döneminde bugünkü Sultanahmet Camii'nin hemen önünde yer alan Hipodrom'da, tekerlekli araba yarışları yapılıyordu. Arabalar, Dikilitaş, Yılanlı Sütun ve Milyonbar

anıtlarının yer aldığı, “Spina” olarak adlandırılan bu alanın etrafında dönüyordu. Çeşitli eğlenceler, taç giyme törenleri ve zafer alayları gibi birçok önemli etkinliklerin de yapıldığı meydan, şehrin o dönemdeki en merkezi bölgesiydi. Genişliği 117, uzunluğu ise 480 metre olan Hipodrom, 100 bin kişilik bir kapasiteye sahipti. Birçok eserin sergilendiği duvarlarda, at heykelleri dikkat çekiyordu. Roma İmparatorluğu ve sonradan Bizans İmparatorluğu devrinde hipodrom şehrin toplantı, eğlence, heyecan ve spor merkezi olarak önemini sürdürmüştür. Araba yarışları yanında, müzisyen toplulukları, dansözler, akrobatlar, vahşi hayvanlarla kavga gösterileri, toplantılar yapıldı. Dev ölçüde bir U harfi şeklinde olan hipodromun doğu uzun tarafında, balkon şeklinde imparator locası yer almaktaydı. Bu meydanda safirden yapılmış at, insan ve vahşi hayvanların heykelleri vardır.

İbn Rusta, eserinde, Hipodrom’la ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu meydanda günümüze kadar herhangi bir kalıntısı ulaşmamış olan ve Hipodroma açılan Bezerun Kapısı vardır. Bu kapı ise Hipodrom’a bir dehlizle uzanmaktadır. Seyyaha göre bu meydan ve meydana açılan Bezerun Kapısı İstanbul’daki en önemli meydan ve kapıdır. Meydana açılan ve uzun bir dehlizden oluşan Bezerun (Hipodrom) Kapısı yüz adım uzunluğunda ve elli adım genişliğindedir. Tören zamanlarında bu dehlizin duvarları renkli atlas kumaşlarla süslenmiştir ve dehlizde zenci askerler nöbet tutmaktadır². Bu dehlizin sonunda biri Müslümanların, diğeri Tarsusluların, biri genel suçlular ve sonuncusu da şartlıların hapsedildiği dört adet hapisane bulunmaktadır. Bezerun Kapısı’ndan başka yine bir dehlize açılan Deniz Kapısı bulunmaktadır. Bu dehliz 300 adım uzunluğunda 50 adım genişliğindedir. Bu dehliz kırmızı tuğlalardan inşa edilmiştir. Dehliz İmparatorluk Kilisesi’ne (Ayasofya’ya) kadar uzanmaktadır.

Ayasofya’nın ana ibadet mekânı, iki tarafında dört büyük paye oluşmaktadır. Bu payelerin her birinin boyu ve uzunluğu yüzer adımdır. Kilisenin doğusunda yer alan payede ise tek parça mermerden oyulmuş boyu dört, genişliği de on zira olan büyük vaftiz taşı bulunmaktadır. Ana ibadet mekânını örten kubbe kilisenin en büyük kubbesidir ve gümüştenidir. Bu kubbeyi uzunluğu dört zira olan on iki sütun taşımaktadır. Bunların her birinin üzerinde birer figür bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde şahin, ikincisinde koç, üçüncüsünde boğa, dördüncüsünde horoz, beşincisinde aslan, altıncısında dişi aslan, yedincisinde kurt, sekizincide keklük, dokuzuncu tavus, onuncusunda at, on birincisinde fil, on ikincisinde melek heykeli vardır (İbn Rusta s. 123).

Ayasofya ve Bayram Kutlaması

Bizans dünyasının sahip olduğu en büyük kilise olan Ayasofya, patrik ve imparatorun da yer aldığı pek çok törene ev sahipliği yapmaktaydı. Ayasofya’nın avlusu ve Hipodrom diğer törenlerde olduğu gibi bayram kutlamalarında ayrıca öne çıkmaktadır. İmparatorun hem gücünü hem de konumunun onurunu arttırmak amacıyla çok zengin ve görkemli kutlama törenleri düzenlenirdi. Böyle bir törende herkes en güzel elbisesini ve resmi kıyafetini giyerdi. Doğu ile batı kültürünün bir karışımı olan Bizans bu kutlamalarda ihtişamını ve gücünü sergilemekteydi. 10. yüzyılda kitabını yazmış olan İbn Rusta İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos (913-959)

² Eserde Sudanlı askerler diye geçmektedir.

döneminde burada gerçekleştirilen törenleri tüm ayrıntılarıyla anlatmıştır. Yapı ayrıca Patrikhane'yle komşu olduğu için büyük dini toplantıların güneydeki galeride yapılmaktadır. İbn Rusta'nın ziyareti günümüzde de dünya Hıristiyanlarının kutladığı Çiçek Bayramı³ (Palm Sunday) ve Paskalya Bayramı'na denk gelmiştir. Bu bayram töreni hem Ayasofya'da hem de Hipodrom'da kutlanmış, imparator kutlamalara ve ayine katılmıştır.

Çiçek Bayramı Şarabı

Kilisenin batı tarafında günümüze kadar ulaşmayan bir avlu bulunmaktadır. Bu avlu sütunlu revaklara sahiptir ve bunun ortasında ise bir şadırvan vardır. Avlunun ortasında bulunan bu şadırvan Paskalya zamanı farklı şekilde hazırlanmaktadır. Bu hazırlıklar Çiçek Bayramı'ndan itibaren başlamaktadır. Başka zamanlarda sarnıçtan sütunların üzerine sular akmakta iken bayram öncesi içindeki suların yerine insanlara dağıtılmak üzere özel bir şarapla doldurulmaktadır. Ayasofya'nın avlusunda bulunan sarnıcın içine yaklaşık bin küp beyaz şarap, bin küp beyaz bal katıp karıştırılmakta ve bunun üzerine de tat vermek amacıyla da biraz tarçın, biraz karanfil ve biraz da lavanta eklenmektedir. Bu hazırlanan karışım şadırvanın çeşmelerinden akmakta ve orada bayram töreni için hazır bulunan herkese dağıtılmaktadır (İbn Rusta s. 125)

Bu karışımın tarifine İbn Rusta'dan yaklaşık iki yüzyıl sonra yaşamış bulunan Kazvini'nin de eserinde rastlanmaktadır. Fakat tarif biraz daha farklı bir şekildedir. Çiçek Bayramı⁴ geldiğinde bu şadırvanın içine bir küp zeytinyağı, bir küp şarap ve bir küp de bal dökülmektedir. Bunlara ilaveten de bir küp su, bir küp sirke, bir küp gül suyu katılmaktadır. Bu içeceğin tadını artırmak için de karanfil ve misk eklenmektedir. Bunun üzerine de tekrar saf su eklenmektedir. Şadırvan tamamen dolduğunda da bu hazırlanan bu içecek bahsi geçen heykellerin ağızlarından akmakta, orada bayram töreni için bulunan başta imparator, maiyeti ve hazır bulunanlar bu içecekten içmektedirler (Kazvini s. 605)

Paskalya olduğunda Hipodrom Meydanı'nda uzunluğu yüz, genişliği de elli zira olan dört yemek masası hazırlanmaktadır. Bunlardan biri kayın ağacından, biri fildişinden, biri gümüşten ve biri de altındandır. Altından yemek masası meydanın tam ortasında yer almaktadır. Bayram kutlamaları başlayınca imparator kiliseden çıkıp tam ortada bulunan altından yemek masasında yerini almaktadır. Bu yemeklerle dolu masalar yakut ve incilerle süslüdür. Masalardan ilki Davut oğlu Süleyman'ın, diğeri de Hz. Davut'un; üçüncüsü Karun'un; dördüncüsü de İmparator Konstantin'in adına hazırlanmıştır. Bu sofrada sıcak soğuk her türlü yiyecek bulunmaktadır. İmparator meydana girdiğinde bir tellal "İmparator hazretleri" diye bağırınca herkes imparatoru övgü dolu sözlerle yüceltmeye başlamaktadır. Yemekler büyük altın ve gümüş tabaklarda yenmektedir.

İmparator'un Saraydan Aya Sofya'ya Geçişi

³ Palm Sunday: Ortodokslar tarafından çiçek bayramı adı ile kutlanan ve Paskalya'dan 1 hafta öncesine denk gelen gün. İsa'nın Kudüs'e girişinin dört İncil'de geçen anma günü. Bknz. Mark 11:1-11, Matthew 21:1-11, Luke 19:28-44, and John 12:12-19.

İmparatorun sarayından Aya Sofya'ya kadar olan yürüyeceği yol halılarla kaplanmakta ve halıya güzel kokulu bitkiler serpilmiştir. Saraydan uzanan bu yol "Augustaion" meydanından başlayıp Altınkapı'ya kadar devam eden protokol yoludur. Bu yol Saray'ın ana girişidir ve Ayasofya'nın güneyinde yer almaktaydı. Burada şehrin ana caddesi Mese Caddesi başlamaktaydı. Alanın doğusunda önce Senato Binası olarak sonra üniversite olarak hizmet gören Magnaura bulunuyordu. İmparatorun geçeceği yolun kenarlarına da renkli atlas (veya ipek) kumaşlar asılmaktadır. Hipodromda İmparatorun önünden geçen ilk grup kırmızı ipek kıyafetleri ve omuzlarına kadar uzanan uzun saçlarıyla on binlerce soylulardır. Bunların üzerlerinde herhangi bir cüppe yoktur. Bunların ardından beyaz atlas (veya ipek) kıyafetler giymiş binlerce genç erkek; ardından yeşil atlas (veya ipek) kıyafetler giymiş bulunan erkek çocuklar; ardından mavi renkli kıyafetleriyle ellerinde altın renkli baltalar taşıyan hizmetkârlar; bunların peşinden beyaz renkli kıyafetleriyle ellerinde altın haçlar taşıyan sayıları beş bin hadım oğlanlar; bunların ardından ellerinde altından mızrakları ve kalkanları ile on binlerce Türkler ve Hazarlar gelmektedir. Bunlardan sonra da yüzlerce patrik imparatorun locasının önünden geçip imparatoru selamlamaktadır. Bu patriklerin büyüklerinin kıyafetleri renkli ipektendir ve ellerinde altından buhurdanlıklar vardır. Bunları da kıyafetleri altından olan ve ellerinde de altından asalar taşıyan patriklerin başı olan on iki patrik izlemektedir. Daha sonra içinde imparatorun ayinlerde giydiği altın cüppenin olduğu altın sandığı taşıyan kıyafetleri incilerle süslü 100 erkek çocuk takip etmektedir. Daha sonra insanları "susun" diye susturan bir adam gelmektedir. Bu adam geldiğinde insanlar susmaktadır. Bu adamın ardından elinde inci ve yakutlarla süslü altın bir leğen ve ibrik olan bir adam gelmektedir. Bunlardan sonra üzerinde kıyafetiyle imparator gelmektedir. Bu kıyafet mücevherlerle süslü olup ibrişimden dokunmuştur. İmparatorun başında da biri kırmızı diğer siyah olan değerli taşları olan bir taç vardır. İmparatorun hemen arkasından da vezir gelmektedir. İmparatorun elinde de içi toprakla dolu bir kupa bulunmaktadır. İmparatorun yakınında adamın biri de iki adımda bir durup Rumca "ölümü hatırlayın" diye bağıyordu. Bu sözü söyleyince imparator da kupanın kapağını kaldırıp, içindeki toprağa bakıp gözyaşı dökmektedir. Bu durum kilisenin kapısına gelinceye kadar aynı şekilde devam etmektedir. Bu sırada elinde altın ibrik ve leğen taşıyan adam imparatora yanına gelerek İmparatorun ellerine ibrikten akan suyla elini yıkar, ellerini yıkarken de "ben bütün insanların kanından masumum, Allah onların kanından dolayı beni sorumlu tutmayacaktır" sözlerini söylemektedir. Ardından imparator Müslüman esirlerin kiliseye getirilmelerini emreder. Esirlere kiliseyi, imparatorun ihtişamını ve töreni izletirler. Esirler de üç defa "Allah İmparatora uzun ömür versin" diye bağıırır. Bu törenin ardından da imparator kiliseden ayrılıp sarayına gider.

Kalabalık bir grupla İstanbul' a gelen İbn Battuta burada kendi ifadesiyle bir ay altı gün kalmıştır. Ayasofya Kilisesi'nin içini gezememiş, sadece dışardan görmüş ve incelemelerde bulunarak kiliseyle ilgili bilgiler aktarmıştır. İstanbullular kiliseye kendi aralarında Ayasofya demektedir. Bu binayı Süleyman'ın teyzesinin oğlu Barhaya'nın oğlu Asaf'ın⁵ yaptırdığı söylentisi vardır. Hristiyanlık âleminin en büyük kilisesi olup, etrafında çepeçevre surlar bulunmaktadır. Bu suretle bina küçük bir şehri andırır. Kilisenin on üç kapısı bulunmaktadır. Kilisenin bir mil kadar genişliğinde bir avlusu ve

⁵ Baranchias 'ın oğlu Asaf

avluya açılan büyük bir kapısı vardır. Buradan avluya girmek isteyenlere kimse mani olmamaktadır. Avlu mermer kayraklarla⁶ kaplı büyük bir salonu andırmaktadır. Kilisenin bahçesinden gelen, yan duvarları bir arşın yüksekliğinde ve çok güzel bir şekilde işlenmiş somaki mermerlerle kaplı bir su kanalı bulunmaktadır. Kilisenin bahçe kapısından avlunun dış kapısına kadar tahtadan yapılmış bir çardak vardır. Bu çardağın üzerinde gölge veren asma varken, çardağın alt kesimlerinde ise güzel kokulu yaseminler ve reyhanlar ekiliydi. Kiliseden çıkan su kanalının iki yanında çok muntazam bir şekilde sıralanmış ağaçlar vardır. Ayasofya'dan dışarıya çıkan bu su kanalı ikiye ayrılmaktadır. Bu kanallardan biri Attarlar Çarşısına diğeri de Hâkimler ve Katipler çarşısına gitmektedir.

Ayasofya'nın Kapısındaki Büyük Haç

İbn Batuta eserinde Ayasofya'nın içine girmediğini, binayı dışarıdan incelediğini ifade etmiştir. Seyyahın kiliseye girememesinin sebebi de kilisenin kapısında yer alan Büyük Haç'tır. Ayasofya'nın kapısında bulunan haçta Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği haçtan bir parça olduğuna inanılmaktadır⁷. Bu haç altınlarla donatılmıştır ve yüksekliği de yaklaşık 10 ziradır (İbn Batuta, s.355). Seyyah bu durumu ve içeriye girememe sebebini eserinde şu cümlelerle açıklamıştır:

“Kostantiniye'ye geldiğimde İlk önce, adını önceden duyduğum Büyük Ayasofya Kilisesi'ni ziyaret etmek istedim... Dışarıdan bakıldığında, bina oldukça güzeldi. Oldukça süslü mimarisi vardı, aynı zamanda yapının kubbesi de çok şaşırtıcıydı. Binanın etrafındaki güzel arazisini gezdim ama içeri giremedim, girmeden önce çarmıhın önünde saygıyla diz çökmem gerektiği konusunda bilgilendirildim. Tabii ki Müslüman olduğum için, bu hareketi üstlenmeyi reddettim ve böyle olunca da kilisenin içine giremedim. Nasıl ki, camilerde uyulması gereken kurallar varsa kiliselerin de uyulması gereken kuralları vardır. Bu yüzden ben de çok üstelemeden binayı dışarıdan inceledim. Dışarıdan bakıldığında iç mekânın mutlaka çok güzel olduğu anlaşılıyordu.”

Ayasofya'nın kapısında bulunan Büyük Haç'la ilgili olarak Mesudi eserinde İbn Batuta'dan biraz daha ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Mesudi Büyük Haç'ın Konstantiniye'ye getirilişini Hıristiyanlığı resmen kabul eden İmparator Konstantin'in annesi Helena'ya kutsal emanetlerini koymasına için imparatorluk hazinesine sınırsız giriş hakkı verdiğini ve 325 yılında, Kudüs'e bir seyahat yapması için oğlu tarafından görevlendirildiğini aktarmaktadır. Yaşlılığında Filistin'e giderek hacı olan Helena, Kutsal Topraklarda kiliseler yaptırmıştır. İsa'nın haçtan indirildikten sonra içine konulduğu yerin üzerine Kutsal Kabir Kilisesi'ni yaptırmıştır Azize Helena'nın İsa'nın “İsa'nın gerildiği gerçek Haç'ı Kudüs'teki Afrodit tapınağının mahzeninde bulmuştur. (Mesudi c.2 s.240)

⁶ Yapı tasarımında faydalanan en şık doğal taşlardan bir tanesi de kayrak taşı. Kayrak taşı, doğal taşlar sınıfı içerisinde dayanıklılık ve görselliği ile benzerlerinden ayrılan bir taş türüdür.

⁷ Ayasofya, en kötü günlerini şehrin 1204 yılında Latinler tarafından istila edildiği dönemde yaşamıştır. Bir mabede layık görülmecek çirkinliklere maruz kaldı. Yağmalandı, tahrip edildi, değerli eşyaları ve kutsal hazineleri çalınıp Avrupa kiliselerine götürüldü. Hz. İsa'nın gerildiği Haç ve çarmıha gerilmesinde kullanıldığı söylenen kutsal çivilerden biri ile peygamberin başına takılan dikenli taç, altın ve gümüş haçlar ile çakılan üç çivi bu saldırılarda kaybolmuştur (<https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1542216-ayasofyayi-acmayin-diyenler-mihrapta-dansoz-oynatmislardi>).

Avlusunun kapısının önünde üstü tahta bir kubbeye kaplı olan bir yer vardır. Bu bölüm patrikhane mensuplarının dini toplantılar için kullandıkları, önemli kararları aldıkları ve aynı zamanda Ayasofya'nın İmparatorluk kilisesi olması sebebiyle, devletin din işleri ile ilgili kararlarının da alındığı bir mekândır. Ayrıca burada bu kapının bekçilerinin oturması için de sıralar bulunmaktadır. Kilisenin kapısının üzerindeki binada kiliseyi süpürmek, kandilleri yakmak ve kapıları kapatmak gibi görevleri bulunan hizmetkârlar vardır. İşte bu görevliler kilisenin kapısında yer alan Büyük Haç'a secde etmeden kimsenin girmesine de izin vermemektedir.

Müslüman seyyah ve coğrafyacıların eserlerinde yer alan Ayasofya'nın kapıları da ayrıca güzeldir. İbn Batuta'ya Bu kapılar özel altın ve gümüş işlemelidir. Kapı kolları saf altındandır.

İbn Batuta İstanbul'u gezerken ona rehberlik etmesi için imparatorluktan biri görevlendirilmiştir. Seyyaha rehberlik eden kişinin anlatımına göre Ayasofya'da havarilerin soyundan geldiğine inanılan bin civarında rahip ve keşiş bulunmaktadır. Ayrıca kilisenin girişinde rahibeler için de ayrı bir bölüm bulunmaktadır. Burada bulunan rahibelerin sayısı yine bin civarındadır.

Konstantiniye'deki İstanbul ve Bizans Manastırları ve Keşiş İmparator

Günümüzde İstanbul isminin kökeniyle ilgili çok sayıda bilgi ve rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan biri Bizans İmparatorluğu zamanında başkente doğru gelen seyyahlara yön göstermek amacıyla yollara konulan tabelalarda bulunan "Stanbulin" (Yunanca'da "şehre, şehre doğru" anlamında) kelimesinin dindar Türkler tarafında bir kelime oyunuyla İslambol'a (Müslümanların çok olduğu yer) çevrildiğidir. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına kadar zaman zaman İslambol zaman zaman da Konstantiniye isimleri kullanılmıştır (Kartallıoğlu, 2016; Stachowski and Woodhouse, 2017). Fakat buraya gelen Arap seyyah ve coğrafyacılarının eserlerine bakıldığında "Konstantiniye'de İstanbul adı verilen bir semtten bahsedildiği görülmektedir. İbn Batuta, Mesudi ve İbn'ül Esir'in eserlerinde açık ve anlaşılır bir şekilde "İstanbul" kelimesi kullanılmaktadır. Fakat buradaki İstanbul, günümüz İstanbul'unu kapsamamaktadır. Eserlerde Konstantiniye'yi doğudan sınırlayan Haliç'in karşı tarafındaki semti işaret etmektedirler (İbn Batuta s. 359)

Bizans döneminde kiliseleri kadar İstanbul'da manastırlarının çokluğuyla bilinmektedir. İstanbul'un etrafı manastırlarla çevrilidir. Şehrin hemen kapısının yanında 500 rahibin bulunduğu Satran Manastır'ı; şehirden bir fersah kuzeyinde 1000 rahibin yaşadığı Muvnes Manastır; şehrin dört fersah doğusunda da dört ayrı manastır vardır ve bunlarda da on iki bin rahip bulunmaktadır. İlki Mu'nes, diğeri Fesader (veya Mesader), üçüncüsü Kukyay, dördüncüsü de Meryem Manastır'dır. Şehrin batısında ise iki ayrı manastır mevcuttur, bunlarda da 6000 rahip bulunmaktadır (İbn Rusta s. 130).

İstanbul'da kaldığı bir aylık zaman diliminde İstanbul'la ilgili çok fazla bilgiler veren İbn Batuta o dönemin İstanbul'undaki kilise ve manastırları gezmiş ve onlarla ilgili bilgiler aktarmıştır. Eserinde manastırla ilgili bilgiler verirken manastırı Müslümanlardaki tekkeye benzetmiştir. O dönem İstanbul'u "*kiliseler ve manastırlar şehridir*" ve İstanbul'da "*sayısının bilinmeyeceği kadar çok manastır*" bulunmaktadır

(İbn Batuta, s. 360). Bu manastırlardan bazıları çok eskidir, hatta bu manastırlardan biri Galata'nın karşısında İstanbul dışında yer alan manastırdır ve bu İmparator Konstantin'in babası Circis⁸ tarafından inşa edilmiştir. Bundan başka iki tane Ayasofya'nın hemen sağ tarafında iki tane manastır bulunmaktadır. Bunlar bir bahçenin içerisinde yer almaktadır ve bir kanal bunların arasından geçmektedir. Manastırlardan biri kadın, diğeri de erkekler içindir⁹. Ayasofya'nın hemen sol yanında yine bu şekilde başka bir manastır yer almaktadır. Fakat bu manastır şehir içinde kalmıştır ve normalde şehir dışında olan manastırlardan farklı şekilde evlerle içi içe girmiştir.

İbn Batuta'nın eserinden anlaşıldığına göre Bizans döneminde manastırlar sadece rahip veya keşişlerin inzivaya çekilerek ibadet ettiği ortamlar değildir. Bu manastırların vakıfları bulunmaktadır ve bu vakıfların gelirleriyle kimsesiz veya yardıma muhtaç kişilerin bakımı yapılmaktadır¹⁰. Bu durumu eserinde şu şekilde açıklamaktadır: *“Bu manastırlardan birinde körler kalırken, diğesinde de bakıma muhtaç yaşı altmışı geçmiş veya altmış civarında olan yaşlılar kalmaktadır. Bunların yiyeceği ve giyeceği vakıftan karşılanmaktadır (İbn Batuta s. 360).”*

Konstantiniye'deki hemen hemen bütün manastırların hemen girişinde manastırı inşa ettiren kralın ibadet etmesi için küçük bir konak bulunmaktadır. Genelde de bu manastırların bakımını yaşı altmış veya yetmişi geçmiş ve kendini ibadete vermiş olan imparatorlar karşılamaktadır. Böylece keşiş kıyafetini giyip ölene kadar dünyadan elini eteğini çekerek kendini ibadete verebilmektedir. Bu binalar mermer ve mozaiklerle yapılmıştır ki bu şekilde inşa edilmiş bina bu şehirde çok fazla bulunmaktadır.

İbn Batuta, yanından bir akarsuyun geçtiği ve Ayasofya'ya yakın bir yerde bulunan ismini vermediği bir manastıra girmiş ve içinde incelemelerde bulunmuştur. Bu manastırda beş bin civarında keşiş kalmaktadır hepsi kaba kumaştan dikilmiş kıyafetlerini giymiş ve saçlarını tıraş etmişlerdi. Manastırı ziyaret ettiğinde keşişlerin ibadetiyle ilgili bilgiler de vermiştir. Keşişlerin hepsi de huşu içinde ibadet etmektedir ve bu durum yüzlerine yansımıştır. Dua sırasında genç keşişlerden biri minbere çıkıp çok kısık bir sesle İncil'den bazı ayetler okumaktadır, bu gencin etrafında da keşişleriyle beraber sekiz genç kız bulunmaktadır. Burada ibadet eden kızlar İmparatorun kızlarıdır. Bu manastırdan başka bahçelerin arasında yer alan bir kiliseye gitmiştir ve yine incelemelerde bulunmuştur. Burada beş yüz veya daha fazla sayıda keşiş bulunmaktadır. Buradakiler de bir önceki kilisedeki gibi minberde topluca İncil okuyup dualar etmektedir. Fakat buradaki gençler diğer kilisedekinden farklı olarak vezirlerin ve diğer yöneticilerin çocuklarıdır.

⁸ II. Andronikos Paleologos 1259 – 1332. Bizans İmparatoru: 1282–1328 arasında. II. Andronikos, VIII. Mihail ve Theodora Palaiologina'in en büyük yaşayan oğlu olma ihtimali yüksektir. İbn Batuta eserinde bu imparator için George (Circis) ismini kullanır. BKNZ. İbn Batuta'nın İngilizcesi s. 82-83

⁹ İlk olarak 4. yüzyılda İmparator Konstantinos'un annesi Helena'nın yaptırdığı ardından Patrik Nektorios, Markianos, I. 34 Basileios onarımlar ve eklemeler yaptırdığı ve Latin işgalinden sonra tamamen harap olan manastır VIII. Mikhael Palaiologos'un döneminde büyük bir erkeklere ait bir manastır olarak onarılır (Janin, 1969, 20-22; Kidonopoulos, 1994, 5)

¹⁰ II. Athanasios döneminde kurulan manastırlar fakirlere ve ihtiyacı olanlara yemek dağıtılan mutfaklar Konstantinopolis'dekilere yardım etme amaçlıdır. Varlığını Patrikhane kayıtlarında da görülen mutfaklar için Athanasios'dan odun talep etmektedir (Laurent, 1971, 433; Talbot, 1975, 195).

Bir Bizans Keşişi: İmparator II. Andronikos

İbn Batuta manastır ve kiliseleri gezerken manastırın birinde kendini hayretler içerisinde bırakan biriyle karşılaşır. Yerini tam olarak belirtmediği manastırlardan birinde kaba kumaştan yapılmış kıyafeti, başında külâhı, oldukça uzun beyaz sakalı ve yüzünde ibadetin izleri bulunan biriyle karşılaşmıştır. Bu kişi önde yürümekte ve arkasında da kendine bağlı rahipler tek sıra halinde onu izlemektedir. Elinde bir asa, boynunda da bir tesbih bulunmaktadır. Bu kişi İbn Batuta'ya doğru gelerek seyyahın yanındaki rehber İbn Batuta'nın kimliği ile ilgili sorular sormuştur. Rehber de İbn Batuta'ya bu rahibin imparatorun babası olduğunu söylediğinde seyyah oldukça şaşırılmıştır. Manastırın başrahibi olan bu kişi ve eserde imparatorun babası olarak geçen kişi aslında III. Andronikos'un dedesi II. Andronikos'tur. İbn batuta bu olayı şekilde anlatmaktadır;

“İmparatorun kendini dine adanmış babası olan George'un¹¹ inşa ettirdiği ve sahil kenarında bulunan kiliseye gittik. Kiliseye girdiğimde rehberim bana bu rahibin İmparator'un babası olduğunu söyledi. Biz konuşurlarken rahip yanıma yaklaşarak Rumi'ye (rehberine) beni işaret ederek kim olduğunu sordu. Rumi de durumumu ve dünyayı gezen bir seyyah olduğumu açıklayınca İmparatorun babası olan rahip elini uzatarak bana Arapça “Kutsal Topraklarda yürümüş ve ayağına kutsal topraklar değmiş, Kudüs'te ve Kutsal Kabir Kilisesi'nde yürümüş olan Müslüman bir misafiri selamlıyorum” dedi. Ardından rahip yere kapanıp ellerini önce ayaklarıma sonra da kendi yüzüne sürdü. Bu harekete çok şaşırıldım. Çünkü bu hareketi yapan İmparatorun babasıydı (İbn Batuta s. 361).”

İmparatorun babası İbn Batuta'nın elinden tutmuş, onunla sohbet etmiştir. İbn Batuta'ya Kudüs'le ve Kudüs'teki Hıristiyanların durumuyla ilgili sorular sormuştur. Bu şekilde kilisede cemaatin girmesine izin verilmeyen bölümüne kadar girebilmiştir. Beraber içeriye girdiklerinde içeride bulunan rahip ve keşişleri selamlamış, bunun üzerine hepsi birden saygıyla ayağa kalkmışlardır. Çünkü İmparatorun babası onların önderiydi. İbn Batuta, II. Andronikos'un bu ilgisinden dolayı Ayasofya'ya girme isteğini tekrarlamış Büyük Haç'a secde etmeden girmek istediğini söylemiş, fakat II. Andronikos ise bunun imkânsız olduğunu söylemiştir (İbn Batuta s.362).

İstanbul'da Tuvanalı Apollon tarafından yapıldığı söylen “Saat Binası” vardır. Bu binada her biri bir karış büyüklüğünde on iki penceresi bulunmaktadır. Bu pencerelerin her biri günün saatini göstermektedir. Pencereler günün saatine uygun olarak açılmakta ve saat değiştiğinde küçük pencere kapanarak diğeri açılmaktadır. Bu durum gün boyu bu şekilde devam etmektedir. (İbn Batuta s.362).

Sonuç

Orta Çağ'da bilimsel çalışmalarda önde olan İslam dünyasında, coğrafya alanında da oldukça önemli eserler ortaya konmuştur. Antik dönem eserlerini önce

¹¹ II. Andronikos ve III. Andronikos arasındaki iç savaşın etkilerinden dolayı ve IX. Mikhael'in erken bir yaşta tahta geçmeden ölmesi üzerine onun oğlu olan III. Andronikos tahta hak iddia edecektir ve Bizans tarihindeki en şiddetli iç savaşlardan birini başlatacaktır. Bu karışıklık ekonomik ve siyasi olarak oldukça zayıflayan Bizans İmparatorluğu'nun halini içinden çıkılmaz bir noktaya geldiği için bu problemlerden ve iç çatışmalardan dolayı II. Andronikos kendi rızasıyla tahti terk ederek keşiş hayatını seçecektir (Erdoğan, 2009).

çeviren ardından özgün eserler ortaya koymaya başlayan Müslüman bilim adamları coğrafyada ülkeler ve şehirlerle ilgili bilgileri içeren kitaplar yazmışlardır. Klasik dönemde gerek doğa gerekse beşeri ortama dair gelişmiş, özenli ve ayrıntılı betimlemeleri içeren ve uzun zaman dilimlerini aşarak sayısız ülke ve bölgelerin coğrafi özelliklerini ele alan kitaplar yazılmıştır.

Tarihi coğrafya çalışmalarında seyahatnameler ve coğrafya kitapları araştırmalar için oldukça zengin bilgi kaynağı sunmaktadır. Önemi tartışılmaz olan İstanbul tarihi ve coğrafyası çok çeşitli kaynaklarla araştırılmıştır. Bu çalışmayla günümüzden yaklaşık bin ile altı yüz yıl önceki İstanbul'unun iki önemli eserini ortaya konmak istenmiştir. Müslüman coğrafyacı ve seyyahlarının günümüze kadar ulaşmayı başarmış olan İstanbul surları ve Ayasofya'sına dair izlenimleri belirlenmiştir.

İncelenen eserlerin hemen hepsi İstanbul'u muazzam bir şehir olarak tanımlamışlardır. Eserlerde öncelikle İstanbul'un konumu verilmektedir. İstanbul'la ilgili en ayrıntılı bilgiler 10. yüzyılda şehre gelen İbn Rusta ile 14. yüzyılda gelen İbn Batuta'nın eserlerinde yer almaktadır. Bunun dışında bu dört yüzyıllık zaman diliminde yaşamış olan İslam coğrafyacılarının eserlerinde yine İstanbul'la ilgili bilgiler bulunmaktadır. BU bilgiler ise genelde birbirinin benzeri şeklindedir.

Bilindiği üzere İstanbul'u çevreleyen surlar İslam coğrafyacılarının üzerinde durdukları en önemli yapı olmuştur. Çünkü şehre ister deniz yoluyla ister kara yoluyla gelmiş bulunsunlar, karşılarına çıkan ilk yapı surlar olmuştur. Bu surların sağlamlığı konusunda zaten şüphe yoktur. Bu çalışma ile surların kalınlığı ve yüksekliğiyle ilgili İslam coğrafyacıların kendi ölçü birimleriyle ifadesi belirlenmiştir. Eserlerden anlaşıldığına göre surlar çok karmaşıktır. Hatta labirent gibidir. Şehrin çok sayıda kapısı bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi altın süslemesi sebebiyle "Altın Kapı" olarak adlandırılan kapının İslam coğrafyacıların eserlerinin hemen hepsinde üzerinde durulan konu olmuştur.

Çalışmanın diğer konusunu oluşturan Ayasofya Bizans İmparatorluğu'nun başkentinde, dini bir merkez olan bu yapı ihtişamıyla gözleri kamaştırmaktadır. İbn Rusta'nın eseri Bizans dönemindeki Ayasofya ve burada gerçekleştirilen bayram kutlamalarını ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Ayasofya, konumu, bağlantıları ve eklentileriyle sadece dini değil, aynı zamanda beşeri ve siyasi bir merkezdir. Bu çalışma ile günümüze kadar gelemeyen Bizans dönemi Ayasofya'sı avlusu ve hemen yakınında yer Hipodromunun özelliklerine ulaşılmıştır. Günümüzde Sultan Ahmet Camii'nin bulunduğu yer olan Hipodrom, buraya açılan kapılar ve dehlizlere ait bilgiler günümüze kazandırılmıştır.

Bizans döneminde İstanbul'da sayısı bilinemeyecek kadar çok kilise manastır bulunmaktadır. Bu manastırların dini işlevinin yanı sıra bakıma muhtaç İstanbullulara bakım hizmeti vermesi ulaşılan çarpıcı sonuçlardan biridir. Çünkü yaygın kaniya göre manastırla sadece münzevi hayatı seçen din adamlarının kaldığı kurumlardır.

KAYNAKLAR

ABU UBAYD AL BEKRI, (1992), *Kitab Al-Masalik Wa'l-Mamalik* (Ed. A.P. Van Leeufen and A. Ferre), Beirut, Lebanon.

AKYÜREK, Engin, (1996), *Bizans'ta Sanat ve Ritüel*. Kabalıcı Yay. İstanbul.

AL-HIMYARI, Mohammed bin Abd al-Mun'eem, (1975), *Kitab al-Rawd al-Mitar*, (Ed. by Ihsan Abbas), Beirut. Lebanon.

AL-QAZWİNİ, Zakaria (1849), *Athar al-bilad, 'Aja'ib al-makhlūqat*, (ed. by F. Wüstenfeld) Göttingen.

AL ZUHRİ, Mohammed Ibn Abi Bakr. *Kitab al-Jaghrifiyya*, (Ed. by Mohammed Haj Sadeeq), Maktab al Saqafat al Diyniyye, Cairo, Egypt.

DİRİMTEKİN, Feridun, (1956), *Resimli Ayasofya Kılavuzu*, İstanbul.

ERDOĞAN, Esra Güzel, (2009), II. Andronikos Dönemi Konstantinopolis Manastırlarının Toplumla İlişkisi Ve Philanthropia Kavramı (1282-1328). Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ERDOĞAN, Esra Güzel, (2012). "Bizans Dönemi'nde Ayasofya, Tarihiçesi ve Mimari Özellikleri Hakkında Genel Bilgiler", *İstanbul Journal of Social Sciences*, Summer: 1.

IBN BATUTA, (1987), *al-Rihla*, (Ed. by Sheikh Mohammed Abd al Muneem al Arian and Mostafa al Qassas), Dar al Ihya al uloom, Beirut. Lebanon.

IBN HURDAZBİH, (1889), *Kitab Al-Masalik Wa'l-Mamalik*, (Ed. M.J.d. Goeje), Leiden.

IBN RUSTA, (1892), *Kitāb al-A'lāq al-nafisa and Kitāb al-Buldān*. (Ed. by Aḥmad ibn Abī Ya'qūb Ya'qūbī). Leiden.

IDRISI, Abu Abd Allah Mohammad al-Qurtubi al-Hasani al-Sabti (2002), *Kitab Nuzhat Al-Mushtaq*, reprinted by Maktab al Saqafat al Diyniyye, Cairo, Egypt.

JANIN, Raymond, (1969), *La Geographie Ecclesiastique De L'Empire Byzantin*, Tome III, Les Eglises et Les Monasteres, Paris.

KARTALLIOĞLU, Yavuz, (2016), İstanbul Şehir Adının Telaffuzunun Tarihi Süreç İçinde Gelişmesi, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. (7): 119-136.

KAYAALP, Elif Keser, (2010) Bizans İstanbullu Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. VIII, S. 16: s. 9-32.

KİDONOPOULOS, Vassilios, (1994), *Bauten in Konstantinopel 1204-1328*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

LAURENT, Vitalien, (1971), *Les Regestes Des Actes Du Patriarcat De Constantinople*, Vol, I, Paris.

MAKDISI. (1902), *Ahsan al-Takasim Fi Ma'rifat al-Aqaim*. (E.J. Brill), Leiden, Netherland.

MES'UDI, Abu I-Hasan 'Ali ibn Husayn ibn 'Ali,(1973), ***Muruj al-Dhahab wa-Ma'adin al-Jawhar***, vol. 1-2, (Ed. Mohammad Muhyi al-Din 'Abd al-Hamid). Dar al-Fikr, Beirut, Lebanon.

PLESSNER, Martin (1960). ***The Encyclopaedia of Islam***, Vol. 1, Leiden.

STACHOWSKI, Marek and WOODHOUSE, Robert, (2017), **İstanbul'un Etimolojisi: Mevcut Kanıtlardan Mümkün Olduğunca Faydalanılarak**. Çev. Ekrem Beyaz. AKDITYK Belleten.

TALBOT, Alice-Mary, (1975), ***The Correspondence of Athanasius I Patriarch of Constantinople***, Dumbarton Oaks, Washington.

YAQUT AL-HAMAWI (1977), ***Kitab mu'jam al-buldan***, Reprinted Dar Sadeer lil-Ṭiba'ah wa-al-Nashr, Beirut, Lebanon.

YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan, (2008), ***Nitel Araştırma Yöntemleri***, Ankara: Seçkin Yay.

WEISSER, Ursula, (1980), ***Das Buch über das Geheimnis der Schöpfung von Pseudo-Apollonios von Tyana***, Berlin.

<http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/content/tarih%C3%A7e>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/arsin>